

Πρόλογος

Ζούμε σε καιρούς αποτρόπαιης βίας για μεγάλα τμήματα του αραβικού κόσμου, όπως και για πολλές άλλες μουσουλμανικές χώρες. Αν θέσει κανείς το ερώτημα πώς φτάσαμε σ' αυτό το σημείο, οι πιο πολλές απαντήσεις που θα λάβει θα επικαλούνται τη διαίρεση σουνιτών και σιιτών.

Οι μουσουλμάνοι συχνά διαφωνούν μεταξύ τους ως προς το νόημα συγκεκριμένων στίχων του Κορανίου, αλλά και για τον τρόπο ζωής που ο Θεός θα ήθελε αυτοί να ακολουθούν. Εντούτοις, τέτοιου είδους διαφωνίες είναι στην πραγματικότητα επουσιώδεις, συγκρινόμενες με τα θεμελιώδη «πιστεύω» τα οποία μοιράζονται σουνίτες και σίιτες, και που αφήνουν ένα συγκεκριμένο πολιτιστικό αποτύπωμα στις μουσουλμανικές κοινωνίες.

Ο σεχταρισμός παρουσιάζεται συχνά ως η βασική αιτία της αιματοχυσίας στη Συρία, το Ιράκ, ακόμα και στην Υεμένη. Πίσω από αυτές τις συγκρούσεις κρύβεται η τοπική αντιπαλότητα ανάμεσα στη σουνιτική Σαουδική Αραβία και το σιιτικό Ιράν. Η εμφάνιση του λεγόμενου Ισλαμικού Κράτους (το οποίο εφεξής θα αποκαλούμε με το αραβικό του ακρωνύμιο Ντάες [Daesh]) ώθησε μερικές δεκάδες χιλιάδες νεαρούς σουνίτες να ταξιδέψουν στη Συρία και το Ιράκ προκειμένου να εγκαθιδρύνουν ένα νέο χαλιφάτο, στο οποίο θα επικρατούσε ως υπέρτατος νόμος μια ακραία εκδοχή της σαρία.

Η υφήλιος —συμπεριλαμβανομένης, πρέπει να το τονίσουμε, της συντριπτικής πλειονότητας των μουσουλμάνων— παρακολούθησε με τρόπο τις θηριωδίες που διέπραξε το Ντάες στο όνομα του Ισλάμ και οι οποίες είχαν ως θύματα μη μουσουλμάνους, π.χ. χριστιανούς και γιαζιντίτες. Τέτοιου είδους θηριωδίες είναι που συνήθως γίνονται πρωτοσέλιδα. Οι περισσότερες, ωστόσο, διαπράχθηκαν εναντίον σιιτών, τους οποίους το Ντάες αντιμετωπίζει ως αιρετικούς που έχουν απαρνηθεί την πίστη: με άλλα λόγια, ως προδότες.

Το Ισλάμ είναι η ταχύτερα αναπτυσσόμενη θρησκεία στον κόσμο. Η επικράτειά του καταλαμβάνει μια τεράστια εδαφική ζώνη η οποία εκτείνεται από τις ακτές του Ατλαντικού, στο Μαρόκο και τη Μαυριτανία, έως τα νησιά του ινδονησιακού αρχιπελάγους, με μοναδική εξαίρεση την κατά κύριο λόγο ινδουιστική Ινδία. Εκτείνεται επίσης βορειότερα προς την Κεντρική Ασία και σε περιοχές της νότιας Ρωσίας, αλλά και νοτιότερα σε μεγάλα τμήματα της Υποσαχάριας Αφρικής. Μουσουλμανικές μειονότητες υπάρχουν και σε πολλές άλλες χώρες, ως αποτέλεσμα των μεταναστευτικών ροών που ξεκίνησαν μόλις κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα. Οι περισσότεροι μουσουλμάνοι είναι σουνίτες. Παρ' ότι είναι δύσκολο να βρεθούν αξιόπιστα στοιχεία, υπολογίζεται ότι αποτελούν γενικά το 85%-90% του παγκόσμιου μουσουλμανικού πληθυσμού, ο οποίος αριθμεί ίσως περισσότερους από 1,6 δισεκατομμύρια ανθρώπους. Οι υπόλοιποι είναι ως επί το πλείστον σιίτες.

Σε μόλις τέσσερις χώρες οι σιίτες αποτελούν την πλειονότητα: στο Ιράν, το Ιράκ, το Αζερμπαϊτζάν και το Μπαχρέιν. Ο Λίβανος είναι η μόνη χώρα στην οποία η σιιτική μειονότητα υπερέχει αριθμητικά των σουνιτών ομοθρήσκων της. Μολονότι σιιτικές μειονότητες υφίστανται και έξω από τα κύρια ισλαμικά κράτη, αυτές συνήθως αποτελούν ένα πολύ μικρό ποσοστό επί του συνολικού μουσουλμανικού πληθυσμού.

Πρόκειται κυρίως για εμπόρους ή για άτομα που μετανάστευσαν για προσωπικούς λόγους, ενώ αρκετοί είναι εκείνοι που μεταστράφηκαν στον σιισμό μετά την Ιρανική Επανάσταση του 1979.

Όντας μειονότητα μεταξύ των μουσουλμάνων, οι σίιτες έχουν συχνά αδικηθεί και περιθωριοποιηθεί. Ήδη από τον 8ο αιώνα έχουν αναπτύξει μέχρι και διδασκαλία που τους επιτρέπει να αποκρύπτουν τις πραγματικές πεποιθήσεις τους, τη λεγόμενη *τακίγια*, ώστε να αποφεύγουν τους διωγμούς από άλλους μουσουλμάνους. Καθ' όλη την ιστορία του χαλιφάτου, από τον θάνατο του Προφήτη το 632 έως τη λεηλασία της Βαγδάτης το 1258, οι μουσουλμάνοι που σήμερα αποκαλούμε σουνίτες ηγεμόνευαν τη μουσουλμανική αυτοκρατορία, την οποία οικοδόμησαν τον 7ο και 8ο αιώνα άραβες κατακτητές. Ο Άλι είναι ο μοναδικός χαλίφης της συγκεκριμένης περιόδου τον οποίο αναγνωρίζουν οι σίιτες. Δολοφονήθηκε το 661, ύστερα από περίπου πέντε χρόνια ηγεμονίας που σημαδεύτηκαν από έναν εμφύλιο πόλεμο (παρεμπιπτόντως, ο δολοφόνος του δεν ήταν σουνίτης). Όταν ο γιος τού Άλι, ο Χουσεΐν, μαρτύρησε στην Κάρμπαλα το 680, πολλοί σίιτες έχασαν κάθε ελπίδα για συγκρότηση μιας δίκαιης ισλαμικής κοινωνίας, της οποίας θα ηγείτο ένας απόγονος του Προφήτη. Αυτό συχνά τους ωθούσε να υιοθετούν μια ησυχαστική στάση, που σήμαινε την απόσυρσή τους από την πολιτική και την εγκόσμια εξουσία, και την εναπόθεση της πίστης τους στον τελικό θρίαμβο της δικαιοσύνης του Θεού. Πολλές από τις εκδηλώσεις του σιισμού, ειδικά οι τελετουργίες εις μνήμην του μαρτυρίου του Χουσεΐν, αποσκοπούν στην ενίσχυση του ψυχικού σθένους των καταπιεσμένων.

Ως εκ τούτου, εύκολα μπορεί να θεωρήσει κανείς τους σίιτες ως τα θύματα στη μακρά ιστορία της συνύπαρξης σουνιτών και σιιτών, συμπέρασμα που εμπεριέχει μεγάλη δόση αλήθειας· είναι ακόμα νωπή στη μνήμη η ανηλεής καταπίεση

των σιιτών από τον ιρακινό δικτάτορα Σαντάμ Χουσέιν. Όμως η ευρύτερη εικόνα είναι περιπλοκότερη. Κατά τους πρώτους αιώνες του Ισλάμ σημειώθηκαν πολλές σιιτικές εξεγέρσεις κατά της σουνιτικής κυριαρχίας. Μία από αυτές οδήγησε στη δημιουργία της μεγάλης σιιτικής αυτοκρατορίας των Φατιμιδών της Βόρειας Αφρικής και της Αιγύπτου, οι οποίοι κυβέρνησαν με ιταμό τρόπο ως επί το πλείστον σουνίτες παρά σιίτες. Αργότερα αναπτύχθηκε άλλη μία κραταιά σιιτική αυτοκρατορία, εκείνη των ιρανών Σαφαβιδών, οι οποίοι τον 16ο αιώνα προσηλύτιζαν βίβια τους σουνίτες υπηκόους τους στον σιισμό. Οι εκδηλώσεις μνήμης της Ασούρα (ημέρα κατά την οποία οι σιίτες θρηνούν τη δολοφονία του Χουσέιν) δεν απευθύνονταν αποκλειστικά στους καταπιεσμένους και κατατρεγμένους. Στην Ινδία το 1784, την εποχή του σιιτικού βασιλείου των Ναουάμπ του Αουάντ (αποκαλείται και Ουντ), ο ηγεμόνας Ασάφ-ουντ-Ντάουλα έχτισε στο Λακνάου ένα μεγαλοπρεπές οικοδόμημα, το Ιμάμπαρα, χώρο που προοριζόταν για τις εκδηλώσεις της Ασούρα και ο οποίος θα στέγαζε επίσης τον τάφο του. Βασιλικοί ελέφαντες οδηγούσαν την πομπή της Ασούρα στο Λακνάου, στην οποία συμμετείχαν ευάριθμα τμήματα τόσο της σουνιτικής κοινότητας όσο και του ινδουιστικού πληθυσμού που αποτελούσαν την πλειονότητα και οι οποίοι επανεισήγαγαν τον Χουσέιν ως ινδουιστικό θεό του θανάτου.¹

Συχνά μας διαφεύγει ότι πολλοί από τους θρύλους της μεσαιωνικής περσικής λογοτεχνίας, όπως ο (Τζαλάλ αντ-Ντιν Μοχάμμαντ) Ρουμί (1207-1273) και ο Χάφεζ (Χουάτζα Σαμσουντ-Ντιν Μοχάμμαντ Χάφεζ-ε Σιραζί, 1315-1390), δεν ήταν σιίτες αλλά σουνίτες, αν και οι ίδιοι δεν έδιναν ιδιαίτερη σημασία σε σχεταριστικά ζητήματα. Τούτο μάς οδηγεί σε ένα σημαντικό συμπέρασμα: Αυτές οι κολοσσιαίες μορφές των γραμμάτων, τα έργα των οποίων βρίθουν αναφορών στο Ισλάμ, ώστε να κρίνεται απαραίτητη η στοιχειώδης κατάρτιση πάνω

σε θέματα της θρησκείας προκειμένου να εκτιμήσει κανείς τις μεταφράσεις τους, βρίσκονται ακόμη και σήμερα στην καρδιά της κουλτούρας του σιιτικού Ιράν. Το σουνιτικό τους υπόβαθρο δεν αποτελεί εμπόδιο ως προς αυτό. Ο σουνισμός και ο σιισμός ήταν πάντοτε στενά συνδεδεμένοι και είχαν μια σχέση γόνιμης αλληλεπίδρασης. Διακεκριμένος ακαδημαϊκός επισήμανε πρόσφατα ότι θα μπορούσαμε να κατανοήσουμε τον σουνισμό μονάχα αν τον διαφοροποιήσουμε από τον σιισμό, και αντίστροφα.² Ακόμα και όταν οι σουνίτες και οι σιίτες ήταν αυστηρά διαχωρισμένοι, σε αρκετές περιπτώσεις συνυπήρξαν αρμονικά και ένωσαν τις δυνάμεις τους ενάντια σε εισβολείς.

Στόχος αυτού του βιβλίου είναι να εξηγήσει τη μεγάλη διαίρεση του Ισλάμ καθ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας του· δεν υπάρχει άλλος δρόμος για να γίνει κατανοητή τούτη η διαίρεση, ή για να εξακριβωθεί η αιτία που τα τελευταία χρόνια οδήγησε ξαφνικά σε τόσες συγκρούσεις. Όταν περιγράφουμε τον σουνισμό και τον σιισμό ως «σέχτες» (όρος που χρησιμοποιώ επειδή αδυνατώ να βρω κάποιον εναλλακτικά καλύτερο), θα πρέπει να είμαστε προσεκτικοί ώστε να μην εισάγουμε ασύνειδες παραδοχές που ανάγονται στη χριστιανική θεολογία, απ' όπου προέρχεται η λέξη «σέχτα». Συνήθως έχουμε στον νου μας τη σέχτα ως μια θρησκευτική ομάδα η οποία σε μια καταγεγραμμένη ιστορική στιγμή αποκόπηκε από το κυρίαρχο ρεύμα, πιθανότατα υπό την ηγεσία μιας χαρισματικής πνευματικής προσωπικότητας, προκειμένου να κηρύττει και να ασκεί την πατροπαράδοτη πίστη με τρόπο αρκούντως διαφορετικό, ώστε να είναι ασύμβατος με την πίστη όσων αποφάσισαν να μην προσχωρήσουν στο νέο κίνημα. Στο Ισλάμ ωστόσο η ρήξη ανάμεσα στους σουνίτες και τους σιίτες δεν προέκυψε κατ' αυτόν τον τρόπο. Αντίθετα, σχεδόν από τη στιγμή του θανάτου του Προφήτη και έπειτα αναπτύχθηκαν δύο διαφορετικές αντιλήψεις ως προς το ποιος πρέπει να ασκεί τη θρησκευτική εξουσία στους μουσουλμάνους, γεγονός που

οδήγησε στο ξέσπασμα εμφυλίου πολέμου, κι ενώ πολλοί απ' όσους βρίσκονταν στο περιβάλλον του Προφήτη ήταν ακόμα εν ζωή. Τα εν λόγω ζητήματα εξουσίας βρέθηκαν στο επίκεντρο αυτής της σύρραξης.*

Μόλις τέσσερις δεκαετίες νωρίτερα, οι λέξεις «σουνίτης» και «σιίτης» ήταν ουσιαστικά άγνωστες στις Δυτικές κοινωνίες, με εξαίρεση τους ακαδημαϊκούς κύκλους ορισμένων ειδικών. Αν μια τόσο παλιά διένεξη μεταξύ σουνιτών και σιιτών αποτελεί όντως το ρήγμα που έχει διαιρέσει τον μουσουλμανικό κόσμο από τη στιγμή του θανάτου του Προφήτη Μωάμεθ το 632, τότε γιατί δεν της δόθηκε παρά ελάχιστη προσοχή πριν από τα τέλη της δεκαετίας του 1970; Ας αναφέρουμε μόνο ένα παράδειγμα, που όμως έχει τεράστια σημασία: Κατά την ανεξαρτητοποίησή τους το 1947, οι Βρετανικές Ινδίες διχοτομήθηκαν στην κατά κύριο λόγο ινδουιστική Ινδία και στο ως επί το πλείστον μουσουλμανικό Πακιστάν. Εκείνη την εποχή η διαίρεση σουνιτών-σιιτών αξιολογήθηκε ξεκάθαρα ως ήσσονος σημασίας γεγονός, με αποτέλεσμα να μην του δοθεί σχεδόν καθόλου προσοχή, παρ' ότι η Ινδία και το Πακιστάν περιλάμβαναν στους πληθυσμούς τους τόσο σουνίτες όσο και σιίτες μουσουλμάνους.

Μολαταύτα, μια αρχαία θρησκευτική διαμάχη, που εστιάζει στο αρχέγονο μίσος, εύκολα φαντάζει ταιριαστή ως εξήγηση

* (Σ.τ.Ε.) Στις εισαγωγικές παρατηρήσεις του συγγραφέα σχετικά με τη χρήση του όρου («σέχτα»), που έχει περιπέσει σε επιστημολογική δυσχρησία στις θρησκευσιολογικές σπουδές, κρίνουμε σκόπιμο να προσθέσουμε και τούτη την προειδοποίηση του Χάιντς Χαλμ, ειδήμονα του σιισμού, για τη χρήση του όρου («δόγμα»): «Θεολογικές και δογματικές διαφορές παίζουν δευτερεύοντα ρόλο στη διαφοροποίηση μεταξύ σουνιτών και σιιτών. Ο σιισμός είναι ένα “πιστεύω” μόνο στον βαθμό που οι υποστηρικτές του ακολουθούν έναν συγκεκριμένο ηγέτη (ιμάμη)· ωστόσο, δεν αποτελεί ξεχωριστό δόγμα»· βλ. Heinz Halm, *Shi'ism*, Εδιμβούργο: Edinburgh University Press, 2004, σ. 2.

για τα αίτια του σημερινού ολέθρου στη Μέση Ανατολή. Σημαντικές προσωπικότητες στη Δύση έχουν υποβάλει τέτοιες απλοϊκές αντιλήψεις. Η ιδέα ότι οι σουνίτες και οι σιίτες διανύουν μια αιματοβαμμένη περίοδο μισαλλοδοξίας παρόμοια με εκείνη που βίωσε η Ευρώπη κατά τη Μεταρρύθμιση έχει γίνει σχεδόν κοινός τόπος. Ο Τόμας Φρήντμαν, αρθρογράφος επαρκώς καταρτισμένος σε θέματα Μέσης Ανατολής, σε ένα επιπόλαιο άρθρο του στους *New York Times* την 1η Απριλίου του 2015 αναφέρει ότι «το βασικό πρόβλημα [σήμερα στην Υεμένη] είναι ο ανταγωνισμός που ξεκίνησε τον 7ο αιώνα για το ποιος θα είναι ο νόμιμος διάδοχος του Μωάμεθ — οι σιίτες ή οι σουνίτες».³ Όπως θα γίνει ξεκάθαρο στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου, μια τέτοια αντίληψη είναι αναγκαίο να αμφισβητηθεί. Μια άλλη προσωπικότητα που έχει ενθαρρύνει τη διάδοση τέτοιων υπεραπλουστεύσεων είναι ο Μπαράκ Ομπάμα. Στην ετήσια ομιλία του για την Κατάσταση του Έθνους τον Ιανουάριο του 2016 δήλωσε ότι: «Εδώ και μία γενιά, η Μέση Ανατολή βρίσκεται σε διαδικασία μετασχηματισμού, η οποία έχει τις ρίζες της σε συγκρούσεις που χρονολογούνται εδώ και χιλιετίες». Ιδωμένη μέσα στο γενικότερο πλαίσιο της ομιλίας του, η συγκεκριμένη αποστροφή δεν μπορεί παρά να θεωρηθεί αναφορά στη διαίρεση σουνιτών-σιιτών. Κατά καιρούς ο Ομπάμα έχει επίσης υπαινιχθεί ότι «αρχέγονες σεχταριστικές διαφορές» αποτελούν τις κινητήριες δυνάμεις της σημερινής αστάθειας στον αραβικό κόσμο.⁴

Υπάρχει λοιπόν ο κίνδυνος να εδραιωθεί στη Δύση ένα απλοϊκό αφήγημα: σουνίτες και σιίτες έχουν εμπλακεί σε μια αέναη κατάσταση θρησκευτικού πολέμου και αμοιβαίας δαιμονοποίησης που διαρκεί αιώνες, κι ότι αυτή είναι η βασική αιτία για όλα τα δεινά στη Μέση Ανατολή σήμερα. Πρόκειται για ένα πολύ βολικό αφήγημα, το οποίο αποσπά την προσοχή από τις άμεσες αιτίες που τροφοδοτούν τη σεχταριστική βία μεταξύ σουνιτών και σιιτών τα τελευταία χρόνια. Όπου

υπάρχει αιματοχυσία μεταξύ σουνιτών και σιιτών, συνήθως είναι στενά συνδεδεμένη με πολιτικά ζητήματα. Για να σταματήσει η σημερινή αιματοχυσία, πρέπει να επιλυθούν αυτά τα πολιτικά προβλήματα, κάτι που δυστυχώς έρχεται σε σύγκρουση με τα παγιωμένα συμφέροντα πολλών εκ των εμπλεκομένων.

Συνιστά μέγα σφάλμα το να αντιμετωπίζεται ο σεχταριστικός αλληλοσπαραγμός ως ενδημικό φαινόμενο του Ισλάμ ή της Μέσης Ανατολής. Επί του παρόντος, πάντως, αναμφισβήτητα εξαπλώνεται. Αυτό συμβαίνει ήδη από το 1979, και μάλιστα από το 2003 κι έπειτα έχει λάβει εκρηκτικό ρυθμό. Πολλά κακόβουλα χέρια έχουν συντελέσει σε τούτη την εξέλιξη, όμως υπάρχουν και σημαντικές δυνάμεις που αγωνίζονται εναντίον της. Οπότε δεν υπάρχει λόγος να απελπιζόμαστε — τουλάχιστον, όχι ακόμα.

Σημείωση σχετικά με την ορολογία

Τα ονόματα πόλεων, χωρών, ακόμα και ανθρώπων, ενίοτε αλλάζουν στο πέρασμα του χρόνου, ειδικά μάλιστα όταν ένα βιβλίο καλύπτει ιστορικά γεγονότα τα οποία εκτείνονται σε μια περίοδο 1.400 και πλέον ετών. Προσπάθησα να χρησιμοποιήσω τα πιο γνωστά ονόματα, που απαιτούν τη μικρότερη δυνατή επεξήγηση. Αναφέρομαι στον ιδρυτή της Τουρκικής Δημοκρατίας ως Κεμάλ Ατατούρκ, αν και κατά την εξιστορούμενη περίοδο ονομαζόταν ακόμα Μουσταφά Κεμάλ. Το Ιράν και η Περσία εμφανίζουν ιδιάζουσα δυσκολία, καθώς αμφότερες οι ονομασίες μπορεί να έχουν διαφορετικές συνδηλώσεις. Η Περσία άλλαξε επίσημα το όνομά της σε Ιράν μόλις το 1935, ωστόσο θα προκαλούσε σύγχυση το να αναφέρομαι στο Ιράν έχοντας αυτό ως αποκλειστικό σημείο εκκίνησης. Προπαντός, από τη στιγμή που η ονομασία Ιράν αφενός είναι αρχαία και αφετέρου έχει χρησιμοποιηθεί από

τον ιρανικό λαό για να περιγράψει τον τόπο του καθ' όλη τη διάρκεια της περιόδου που καλύπτει τούτο το βιβλίο. Επειδή όμως αποκαλούν τη γλώσσα τους «περσικά» (φαρσί, η γλώσσα της επαρχίας Φαρς), κατέτεινα στο να λέω «Ιράν» και «Ιρανοί» όποτε αναφέρομαι στον τόπο και τους ανθρώπους του, αλλά να κάνω λόγο για «περσική γλώσσα» και «περσικό πολιτισμό». Εξάλλου, έργα γραμμένα στην περσική γλώσσα απαντώνται πολύ πέρα από τα σύνορα του Ιράν, ενίοτε δε μπορεί και να μην έχουν σχεδόν τίποτα το χαρακτηριστικά ιρανικό. Θεώρησα επίσης πιο σωστό να αναφέρω ως περσική την Αυτοκρατορία των Σασσανιδών, την οποία κατέλαβαν οι Άραβες τον 7ο αιώνα.

Χρησιμοποιώ τον όρο «Μεγάλη Συρία» για την περιοχή που εκτείνεται νοτίως της οροσειράς του Ταύρου (η οποία τώρα ανήκει στην Τουρκία) ως τις ακτές της Μεσογείου και τη χερσόνησο του Σινά. Δεν επιχειρώ κατ' αυτόν τον τρόπο να κάνω κάποια πολιτική δήλωση. Η έκφραση «Μεγάλη Συρία» έχει πρωτίστως γεωγραφικό και όχι πολιτικό περιεχόμενο. Ο όρος είναι χρήσιμος διότι τον 20ό αιώνα η εν λόγω περιοχή χωρίστηκε με τη χάραξη σύγχρονων συνόρων, τα οποία καθίστανται άτοπα και παραπλανητικά όποτε αναφερόμαστε σε προηγούμενες περιόδους. Παρομοίως, με τον όρο «Μεγάλο Μπαχρέιν» δεν αναφερόμαστε μονάχα στα νησιά του Μπαχρέιν, αλλά σε μια εκτεταμένη περιοχή της γειτονικής αραβικής ενδοχώρας.

Πραγματευόμενος την έννοια της ισλαμικής σαρία, η οποία στο γλωσσάρι περιγράφεται ως το «θρησκευτικό ή κανονικό δίκαιο του Ισλάμ», δεν έχω λάβει υπόψη τη συζήτηση στη σύγχρονη βιβλιογραφία για το αν όντως η σαρία αντικατοπτρίζει την πρακτική του Προφήτη. Μερικοί νεότεροι ερευνητές υποστηρίζουν ότι μεγάλο μέρος της σαρία —όπως την ξέρουμε σήμερα— αποτελείται από προϋπάρχοντες εθιμικούς νόμους, οι οποίοι αναδιατυπώθηκαν ως προφητικό και ισλαμικό

δίκαιο. Το βιβλίο δεν υπεισέρχεται στο εν λόγω ζήτημα, όπως και στο συναφές ζήτημα του κατά πόσον προϊσλαμικά περσικά και άλλα ήθη επηρέασαν το Ισλάμ και ειδικά τον σεισμό.

Τζων ΜακΧιούγκο
Ιούνιος 2017

ΜΕΡΟΣ Α΄

Στην αρχή:
 όταν ακόμη δεν υπήρχαν σουνίτες και σίιτες

Οι απαρχές της διαίρεσης του Ισλάμ σε σουνίτες και σίιτες εντοπίζονται συνήθως στη διαμάχη για την ανάληψη της ηγεσίας της μουσουλμανικής κοινότητας μετά τον θάνατο του Προφήτη Μωάμεθ το 632 μ.Χ. Η αποτυχία να επιλυθεί αυτή η διαμάχη με τρόπο ικανοποιητικό για όλους οδήγησε σε μια πολύ δυσάρεστη εξέλιξη: έναν εμφύλιο πόλεμο μεταξύ μουσουλμάνων με επίδικο την ηγεσία της κοινότητας, ο οποίος ξεκίνησε προτού καν παρέλθουν είκοσι πέντε χρόνια από τον ενταφιασμό του Προφήτη, κι ενώ πολλοί εξ όσων τον γνώριζαν και τον αγαπούσαν βρίσκονταν ακόμα εν ζωή.

Η μία από τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές σε εκείνο τον εμφύλιο πόλεμο περιγράφεται συχνά σήμερα ως το σύνολο όσων υποστήριζαν ότι οι μουσουλμάνοι θα έπρεπε να επιλέξουν τον καλύτερο διαθέσιμο ηγέτη για την κοινότητά τους. Ως προς αυτό έθεταν μονάχα δύο όρους. Ο πρώτος όρος ήταν να διαθέτει ηγετική προσωπικότητα και να είναι εγνωσμένα αφοσιωμένος στην πίστη. Τούτο σήμαινε πως θα έπρεπε να επιλεγεί μεταξύ των επιφανών συντρόφων του Προφήτη, όσο αυτοί ήταν ακόμα ζωντανοί. Ο δεύτερος όρος ήταν να προέρχεται από τη φυλή των Κουραϊσιτών, στην οποία ανήκε και ο Μωάμεθ. Μπορεί η συγκεκριμένη προϋπόθεση να δείχνει ακατανόητη από έναν σύγχρονο αναγνώστη που δεν είναι εξοικειωμένος με την ιστορία του Ισλάμ, αλλά όπως θα δούμε στη

συνέχεια υπήρχαν βάσιμοι λόγοι ώστε να απαιτείται εκείνη την εποχή. Η αντίπαλη πλευρά, σύμφωνα με ό,τι λέγεται συχνά σήμερα, απαρτιζόταν από όσους ισχυρίζονταν ότι ηγέτης μπορούσε να γίνει μονάχα κάποιος που είχε το ίδιο αίμα με τον Προφήτη: αρχικά, ο εξάδελφός του Άλι, ο οποίος ήταν ο εγγύτερος εν ζωή άρρη συγγενής του τη στιγμή του θανάτου του και είχε παντρευτεί την κόρη του Φάτιμα. Με βάση αυτή την άποψη, στο εξής, ηγέτης της κοινότητας θα έπρεπε να είναι πάντοτε κάποιος άρρη απόγονος εκείνης της ένωσης.

Υπ' αυτό το πρίσμα φαίνεται ότι η διένεξη, εκτός από θρησκευτική, ήταν και πολιτική. Θα μπορούσε επίσης να ερμηνευτεί και ως ένας αγώνας εκείνων που τάσσονταν υπέρ μιας πιο δημοκρατικού χαρακτήρα θρησκευτικής εξουσίας (των σουνιτών) ενάντια σε όσους υποστήριζαν μια αυστηρά μοναρχική εξουσία (τους σιίτες). Καθώς ο χρόνος κυλούσε, η ρήξη φαινόταν να παίρνει —τουλάχιστον επιφανειακά— τη μορφή συγκρούσεων μεταξύ αντίπαλων δυνασθειών. Ωστόσο, δεν έχει υπάρξει χαλίφης με ισχυρή αξίωση καθολικής αποδοχής από τους σουνίτες μουσουλμάνους μετά το 1258, χρονιά κατά την οποία ο Χουλαγκού ο Μογγόλος λεηλάτησε τη Βαγδάτη. Σύμφωνα με την πιο διαδεδομένη μαρτυρία, ο Χουλαγκού διέταξε να τυλίξουν σε ένα χαλί τον τελευταίο χαλίφη των Αββασιδών και να τον ποδοπατήσει μέχρι θανάτου ένας έφιππος στρατιώτης. Η συγκεκριμένη μορφή εκτέλεσης επιλέχθηκε διότι το μογγολικό πρωτόκολλο υπαγόρευε ότι δεν έπρεπε να χυθεί βασιλικό αίμα σε κοινή θέα. Όσον αφορά τους σιίτες, εκτός από λιγοστές ομάδες όπως οι ισμαηλίτες οπαδοί του Αγά Χαν, οι οποίοι αποτελούν ισχνή μειονότητα ακόμα και μεταξύ των ίδιων των σιιτών, κανένας σήμερα δεν δίνει όρκο πίστης σε μια παγκόσμια θρησκευτική κοινότητα στην οποία η ανώτατη εξουσία είναι ένας εν ζωή απόγονος του Άλι και της Φάτιμα.

Φαίνεται ωστόσο πως στις μέρες μας η διαίρεση μεταξύ σουνιτών και σιιτών ζει και βασιλεύει. Παρουσιάζεται συχνά

ως μια σημαντική πτυχή των συγκρούσεων οι οποίες τα τελευταία χρόνια έχουν ρημάξει το Ιράκ και τη Συρία, και της πολιτικής ισχύος που αναπτύσσεται ανάμεσα στη Σαουδική Αραβία και το Ιράν. Συνεπώς, από πίσω πρέπει να κρύβεται κάτι περισσότερο από μισοξεχασμένες δυναστείες και αρχαίους εμφύλιους πολέμους. Θα πρέπει λοιπόν να ακολουθήσουμε το νήμα της ιστορίας από την αρχή ως και τις μέρες μας, εφόσον θέλουμε να κατανοήσουμε τούτη τη διαίρεση και τον αντίκτυπο που έχει σε μας σήμερα. Στο διάβα του χρόνου έκαναν την εμφάνισή τους ασύμβατα αφηγήματα που επιχειρούσαν να εξηγήσουν τις ιστορικές απαρχές της μουσουλμανικής κοινότητας, και τα οποία έμελλε να διασπάσουν το Ισλάμ. Στο Ισλάμ, όπως ενδεχομένως και σε άλλες θρησκείες, η ιστορία ανέκαθεν ήταν ανεξίτηλα συνυφασμένη με τη θεολογία.

I

Κεντρικό δόγμα του Ισλάμ είναι η πίστη στον έναν αληθινό Θεό. Είναι ένα δόγμα που το μοιράζεται με τον χριστιανισμό και τον ιουδαϊσμό, όπως και την πίστη στην έσχατη κρίση, την ανάσταση των σωμάτων, τον παράδεισο και την κόλαση. Παρότι τις τρεις θρησκείες τις χωρίζουν σημαντικές διαφορές, η κάθε μία προστάζει τους πιστούς της να διάγουν τον βίο τους σύμφωνα με αξίες τις οποίες ενστερνίζονται όλες τους: συμπόνια, ειλικρίνεια, γενναιοδωρία, δικαιοσύνη. Το ιερό κείμενο του Ισλάμ, το Κοράνι (η λέξη *κουράν* σημαίνει κατά κυριολεξία «η απαγγελία»), αποτελείται από εδάφια τα οποία ο Μωάμεθ πίστευε ότι του αποκάλυψε ο αρχάγγελος Γαβριήλ. Ήδη από τις απαρχές της πίστης, οι αποκαλύψεις που περιλαμβάνονται στο Κοράνι θεωρούνταν διαφορετικές από οτιδήποτε άλλο είπε ο Προφήτης. Το Κοράνι, ωστόσο, δεν είναι η μοναδική πηγή της μουσουλμανικής διδασκαλίας, καθώς οι μουσουλμάνοι στο σύνολό τους συμφωνούν ότι πρέπει παράλληλα

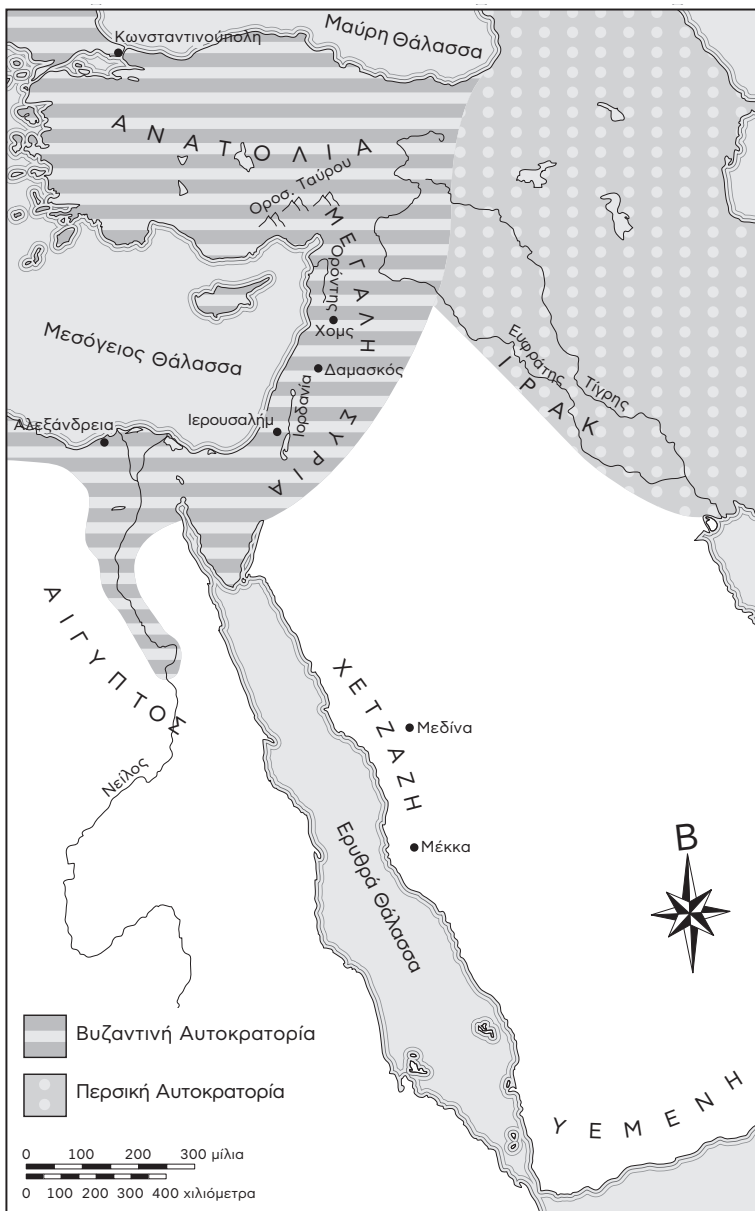
να ακολουθούν το παράδειγμα του Προφήτη και να μιμούνται τον τρόπο ζωής του.

Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του Ισλάμ είναι δυνατόν να ανιχνευθούν στις μουσουλμανικές λατρευτικές πρακτικές — σε αυτές συγκαταλέγονται οι επίσημες προσευχές που πρέπει να λέγονται σε προκαθορισμένες στιγμές της μέρας, η νηστεία κατά τη διάρκεια του ιερού μήνα του Ραμαζανιού και το προσκύνημα στη Μέκκα, γνωστό ως Χατζ. Όμως οι θρησκευτικοί νόμοι που διέπουν τον τρόπο με τον οποίο θα πρέπει οι μουσουλμάνοι να διάγουν τον βίο τους καθορίζουν και τον τρόπο με τον οποίο βιώνουν τη θρησκεία τους. Κατά κύριο λόγο βασίζονται —και αυτοί— στις διδαχές του Κορανιού και στα έθιμα που καθιέρωσε ο Προφήτης. Μετά τον θάνατό του, η κοινότητα ήρθε αντιμέτωπη με πολλά σημαντικά ζητήματα, μεταξύ των οποίων συγκαταλεγόταν η διατύπωση και η ερμηνεία των κανόνων που διέπουν τον τρόπο με τον οποίο οι μουσουλμάνοι ασκούν τα λατρευτικά τους καθήκοντα και διάγουν τη ζωή τους. Σε γενικές γραμμές συγκροτούν τη γνωστή σαρία, που κατά κυριολεξία σημαίνει «το μονοπάτι προς τον νερόλακκο στην έρημο».

Ο θάνατος του Προφήτη επήλθε μάλλον ξαφνικά, με συνέπεια να μην έχει προλάβει ο ίδιος να προβεί σε ξεκάθαρους και αποδεκτές απ' όλη την κοινότητα διευθετήσεις σχετικά με το ποιος θα αναλάμβανε την ηγεσία της μετά τον θάνατό του. Δεν είχε επίσης θεσμοθετήσει ιερατείο ούτε είχε αφήσει πίσω του κάποια αδιαμφισβήτητου κύρους διδασκαλική αυθεντία ως προς τα πνευματικά ζητήματα. Επιπλέον, μετά την εγίρα, δηλαδή τη μετανάστευση του Προφήτη από τη Μέκκα στην άσση της Μεδίνας, περίπου δέκα χρόνια πριν από τον θάνατό του, η μουσουλμανική κοινότητα αποτελούσε πλέον μια πολιτική οντότητα. Είχε εξελιχθεί σε ό,τι θα αποκαλούσαμε σήμερα κυρίαρχο κράτος και χρειαζόταν πολιτική ηγεσία, την οποία είχε αναλάβει με επιτυχία ο ίδιος ο Προφήτης όσο ήταν εν ζωή.

Ποιος ήταν λοιπόν ο πλέον κατάλληλος για να την αναλάβει τη δεδομένη χρονική στιγμή και ενώ συσσωρεύονταν πιεστικά πολιτικά ζητήματα τα οποία έπρεπε να διευθετηθούν άμεσα; Τούτο θα απαιτούσε σκοτεινούς συμβιβασμούς και δύσκολες αποφάσεις από έναν ηγέτη ο οποίος θα έπρεπε ταυτόχρονα να διαθέτει την αναγκαία καθαρότητα καρδιάς προκειμένου να προσφέρει καθοδήγηση σε πνευματικά ζητήματα. Πολύ σύντομα αυτό θα οδηγούσε σε μια δύσκολη για την κοινότητα απόφαση: το καταλληλότερο πρόσωπο για να ασκήσει εξουσία ως αποτελεσματικός πολιτικός ηγέτης της μπορεί και να μην ήταν ο ιδανικότερος υποψήφιος για να γίνει ο πνευματικός καθοδηγητής της.

Τον καιρό που πέθανε ο Μωάμεθ, η κοινότητα την οποία είχε ο ίδιος ιδρύσει κυριαρχούσε στην ερημική χερσόνησο της Αραβίας. Είχε αναγορεύσει πρωτεύουσά της τη Μεδίνα, όμως η γενέτειρά του και το μέρος απ' όπου ξεκίνησε την αποστολή του ήταν η Μέκκα, και όχι η Μεδίνα. Εκτός από μια σχετικά μικρή ομάδα η οποία είχε ανταποκριθεί στο αρχικό του κήρυγμα, οι κάτοικοι της Μέκκας είχαν επιδείξει αδιαφορία ή είχαν αντιταχθεί ενεργά σε αυτό. Μέσα σε σύντομο χρονικό διάστημα, οι τοπικοί άρχοντες φρόντισαν να διαμορφώσουν μια εξαιρετικά δυσχερή κατάσταση στην πόλη για τους πρώτους μουσουλμάνους. Έτσι, ο Μωάμεθ έφυγε για τη Μεδίνα, μια μεγάλη όαση με ανεπτυγμένη γεωργική δραστηριότητα, που βρίσκεται 400 και πλέον χιλιόμετρα προς βορράν, στην οποία ο Προφήτης είχε ήδη κάποιους οπαδούς. Εκεί έφτασε ύστερα από πρόσκληση να αναλάβει τον ρόλο του διαμεσολαβητή σε διαμάχες μεταξύ φυλών που ζούσαν στην περιοχή — καθήκον το οποίο προϋπέθετε σημαντικές ηγετικές ικανότητες. Όντας χαρισματικός και συνετός, ο Μωάμεθ φημιζόταν για την αξιοπιστία του και φάνταζε ως ο ιδανικός ξένος που θα μπορούσε να επωμιστεί έναν τέτοιο ρόλο.

Η Αραβία την εποχή του Μωάμεθ

Στους μουσουλμάνους μουχάτζιρουν (δηλαδή «μετανάστες»), οι οποίοι αναχώρησαν από τη Μεδίνα με προορισμό τη Μέκκα σε μικρές ομάδες, ώστε να μην κινήσουν την προσοχή, είχαν πλέον προστεθεί οι προσήλυτοι της Μεδίνας, γνωστοί ως άνσαρ (δηλαδή «αρωγοί»). Οι προσήλυτοι της Μεδίνας αισθάνονταν τον Προφήτη ως δικό τους άνθρωπο, καθότι η γιαγιά του από την πλευρά του πατέρα του καταγόταν από την πόλη τους. Ωστόσο, ο πληθυσμός της Μεδίνας δεν προσηλυτίστηκε στο σύνολό του. Οι εβραϊκές φυλές που ζούσαν στην όαση διατήρησαν τη θρησκεία τους, και αρκετοί από τους υπόλοιπους κατοίκους παρέμειναν πολυθεϊστές. Παρά ταύτα, με τον καιρό ο Μωάμεθ πέτυχε να γίνει ο πιο ισχυρός άνδρας στην όαση και ο de facto ηγέτης της. Εντέλει δε, η ηγετική αυτή θέση παγιώθηκε σε διακυβέρνηση. Αρχικά πάντως, η εξουσία του δεν είχε ισχυρό έρεισμα, με εξαίρεση τους μουσουλμάνους υποστηρικτές του. Η θέση υπεροχής του υπήρξε μάλιστα προϊόν διακανονισμού, κυρίως μέσω της σύναψης συμμαχιών με τις μεγάλες φυλές. Ενόσω ήταν ακόμα στη Μέκκα, η μεταστροφή στο Ισλάμ ενείχε τον κίνδυνο του εξοστρακισμού, των διακρίσεων και των συστηματικών διώξεων. Μπορούμε συνεπώς να υποθέσουμε ότι όσοι προσηλυτισμοί έγιναν την εποχή που ο Μωάμεθ βρισκόταν στη Μέκκα ήταν ειλικρινείς. Στη Μεδίνα, ωστόσο, οι πιο πολλοί από εκείνους που προσχωρούσαν στο Ισλάμ το έκαναν για λόγους ατομικού συμφέροντος. Η ευάριθημη αυτή ομάδα ανθρώπων αναφέρονται ως μονάφικουν (δηλαδή «οι υποκριτές») και συχνά γίνονται στόχος κριτικής στο Κοράνι.

Ο πόλεμος με τη Μέκκα ξέσπασε σχεδόν αμέσως αφότου ο Μωάμεθ μετόικησε στη Μεδίνα, κι απ' ό,τι φαίνεται ξεκίνησε από τον ίδιο και τους οπαδούς του. Σε αντίθεση με τις αγροτικές εκτάσεις της Μεδίνας, η Μέκκα βρισκόταν σε μια άνυδρη, βραχώδη κοιλάδα, με στοιχειώδη έως μηδαμινή αγροτική παραγωγή. Η ευημερία της εξαρτιόταν από το

εμπόριο και σε μικρότερο βαθμό από το ότι αποτελούσε τόπο προσκυνήματος, καθώς διέθετε το ιερό της Κάαμπα, το οποίο σύμφωνα με την παράδοση είχε χτιστεί από τον Αβραάμ (στα αραβικά: Ιμπραχίμ) και τον γιο του Ισμαήλ, παρά το ότι ήταν πλέον ένας χώρος γεμάτος με λατρευτικά είδωλα. Δεδομένου ότι τα καραβάνια από τη Μέκκα έπρεπε αναγκαστικά να διέλθουν από τη Μεδίνα καθ' οδόν προς τη Συρία, ο Μωάμεθ και οι οπαδοί του άρχισαν να επιτίθενται σε αυτά προκειμένου να αποκομίσουν λάφυρα. Βάλλοντας λοιπόν εναντίον των εμπορικών της σχέσεων με τη Συρία, ο Μωάμεθ απειλούσε τη ζωτική δύναμη της Μέκκας.

Τα προ πολλού καθιερωμένα αραβικά ήθη επέτρεπαν αυτού του είδους τις επιδρομές. Η φυλή ήταν το βασικό κοινωνικοπολιτικό συστατικό στοιχείο της προϊσλαμικής αραβικής κοινωνίας. Τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις περιορίζονταν μόνο έναντι των υπόλοιπων μελών της φυλής, και οι μόνες προς τήρηση συμφωνίες ήταν όσες είχαν συναφθεί με άλλες φυλές. Οι διακανονισμοί με τρίτους περιλάμβαναν τις σχέσεις με άλλες φυλές, καθώς και την εμπλοκή με άτομα ή ομάδες που ενδεχομένως επιζητούσαν την προστασία της φυλής. Η αποτρεπτική δύναμη της εκδίκησης, το παλαιό ρητό «οφθαλμόν αντί οφθαλμού και οδόντα αντί οδόντος», ήταν ο ακρογωνιαίος λίθος της δικαιοσύνης και ο μόνος τρόπος με τον οποίο διατηρούνταν ο νόμος και η τάξη. Μπορούσε κανείς να εκδικηθεί όχι μόνο τον δράστη κάποιας αδικίας αλλά και οποιοδήποτε μέλος της φυλής του υπαίτιου. Δεν είναι τυχαίο ότι η «επιμονή στην επιδίωξη της εκδίκησης» ήταν βασικό συστατικό της κύριας αραβικής αρετής που αποκαλείται *χιλμ*, η οποία συνδύαζε ακόμη σταθερότητα, αβρότητα, γενναιοδωρία, διακριτικότητα και αυτοσυγκράτηση, και αποτελούσε το πλέον περιζήτητο χαρακτηριστικό σε έναν ηγέτη φυλής.

Τούτο καταδεικνύει πόσο σκληρή και έκνομη ήταν η ζωή στην Αραβία τον 7ο αιώνα. Σαν να μην έφτανε η σκληρότητα

που απέπνεε η γύμνια της ερήμου, είχε συγκροτηθεί και μια βάνουση κοινωνία η οποία, μεταξύ άλλων ακραίων πρακτικών, επιδιόταν στη βρεφοκτονία των ανεπιθύμητων κοριτσιών. Παράλληλα με το εχθρικό φυσικό περιβάλλον, η έλλειψη παγιωμένης διακυβέρνησης συνεπαγόταν ότι δεν υπήρχε κάποια κοινωνική οντότητα που να βρίσκεται υπεράνω της φυλής. Το Ισλάμ, εν τω μεταξύ, ήταν κάτι εντελώς καινούργιο. Όταν κανείς γινόταν μουσουλμάνος αποκτούσε μια νέα πίστη και έναν νέο κώδικα συμπεριφοράς, ο οποίος υπερίσχυε εκείνου των πρότερων φυλετικών ηθών. Οι σχέσεις εκείνων που αποδέχθηκαν τη νέα θρησκεία στο πλαίσιο της φυλής μεταβλήθηκαν, και οι διδαχές του Ισλάμ άμβλυναν την ωμότητά τους. Σε περίπτωση κατά την οποία μια φυλή έγερνε αξιώσεις έναντι μιας άλλης εξαιτίας της δολοφονίας ενός μέλους της, το Κοράνι δίδασκε ότι η ποινή ήταν η αφαίρεση της ζωής του δολοφόνου — ωστόσο, θεωρούνταν καλύτερο και πιο αξιόπαινο η φυλή να αποποιηθεί το δικαίωμα στη θανάτωση του δολοφόνου και αντ' αυτού να αποδεχθεί υλική αποζημίωση. Το Ισλάμ απαγόρευε τον φόνο μέλους της φυλής του δολοφόνου, ποινή που υιοθετούσε την παλαιά λογική του «οφθαλμόν αντί οφθαλμού», ώστε να μπορεί κανείς να πάρει εκδίκηση μόνο εις βάρος του ίδιου του δολοφόνου. Η επιλογή μεταξύ της επιβολής θανατικής ποινής κατά του δολοφόνου ή της αποδοχής αποζημίωσης ήταν αποκλειστικό δικαίωμα της οικογένειας του θύματος.

Το Ισλάμ εισήγαγε το πρότυπο της «υπερφυλής», της οποίας μέλη θα μπορούσαν να είναι όλοι οι μουσουλμάνοι, ωστόσο δεν αντικατέστησε τον φυλετισμό καθαυτόν. Τούτο άλλωστε δεν θα ήταν δυνατόν στην Αραβία του 7ου αιώνα, ούτε υπάρχουν ενδείξεις ότι ο Προφήτης είχε κατά νου κάτι τέτοιο. Οι προσήλυτοι στη νέα θρησκεία συγκρότησαν μια κοινότητα η οποία συσπειρώθηκε ενάντια στους αμύητους, όπως, για παράδειγμα, τους πολυθεϊστές της Μέκκας,

ωστόσο τις σχέσεις της κοινότητας με τις φυλές της Μέκκας (και άλλων περιοχών) τις υπαγόρευε ακόμα ο παλαιός φυλετικός κώδικας. Με αυτούς λοιπόν τους όρους εκλήφθηκαν από τον αραβικό κόσμο οι μουσουλμανικές επιθέσεις στα καραβάνια της Μέκκας. Οι φυλές οι οποίες προσηλυτίστηκαν στο Ισλάμ θα έστρεφαν πλέον όλες τις δυνάμεις τους στη διάδοση του Ισλάμ, αντί να τις σπαταλούν σε εκατέρωθεν επιδρομές και σε αιματηρές βεντέτες.¹

II

Στο διάστημα των δέκα ετών που μεσολάβησαν μεταξύ της εγίρας του από τη Μέκκα στη Μεδίνα και τον θάνατό του, ο Μωάμεθ σταδιακά εξελίχθηκε σε αδιαμφισβήτητο ηγέτη του μεγαλύτερου μέρους της Αραβίας. Επρόκειτο για ένα εκπληκτικό κατόρθωμα που απαιτούσε πολιτική δεξιοτεχνία: αρχικά έπρεπε να γίνει ο ηγέτης ολόκληρης της άοσης, εν συνεχεία να υπερβεί την αντίσταση της φυλής των Κουραϊσιτών, και τελικά να διαδώσει το μήνυμα σε όλα τα μήκη και τα πλάτη μιας ερημικής χερσονήσου.

Η πρώτη σοβαρή στρατιωτική σύγκρουση ανάμεσα στους μουσουλμάνους και τους Κουραϊσίτες έλαβε χώρα στα πηγάδια του Μπαντρ, όπου μια υποδεέστερη δύναμη μουσουλμάνων νίκησε τον στρατό που είχε αποστείλει η Μέκκα για να συνοδεύσει ένα καραβάνι εμπόρων οι οποίοι επέστρεφαν από τη Συρία. Στον Μωάμεθ αποκαλύφθηκε ότι θεία παρέμβαση, υπό μορφή λεγεώνων αγγέλων, είχε βοηθήσει τους μουσουλμάνους. Η νίκη μειμιάς τόνωσε το ηθικό των μουσουλμάνων, ανόρθωσε το κύρος τους στους κύκλους των μη μουσουλμάνων κατοίκων της Μεδίνας και μετέτρεψε τον αγώνα με τη Μέκκα σε κανονικό πόλεμο. Οι Κουραϊσίτες, από την πλευρά τους, ήταν υποχρεωμένοι να πάρουν εκδίκηση, ώστε να υπερασπιστούν την υπόληψη της φυλής τους.

Και την επιδίωξαν έναν χρόνο αργότερα, όταν μια μεγάλη στρατιωτική δύναμη από τη Μέκκα προσέγγισε τη Μεδίνα. Ο Μωάμεθ συγκρούστηκε μαζί τους στο όρος Ουχούντ, έξω από την όαση. Αρχικά φάνηκε πως οι μουσουλμάνοι θα είχαν το πάνω χέρι. Ενθουσιώδεις φήμες περί επικείμενης πτώσης του αντιπάλου διαδίδονταν στις τάξεις τους, με συνέπεια στρατιώτες να κινηθούν βιαστικά προς το μέτωπο της επίθεσης με την ελπίδα ότι θα αποκομίσουν λάφυρα. Το αποτέλεσμα αυτής της κίνησης ήταν οι τοξότες που κάλυπταν τη μία πτέρυγα να εγκαταλείψουν τις θέσεις τους, γεγονός που επέτρεψε στο αντίπαλο ιππικό να κάνει αναστροφή και να επιτεθεί στα μετόπισθεν. Οι πιο πολλοί μουσουλμάνοι μπόρεσαν να βρουν καταφύγιο σε μεγαλύτερο υψόμετρο και στα ρεύματα της λάβας, όπου ήταν ασφαλείς από το ιππικό του εχθρού, όμως ο στρατός της Μέκκας κατέλαβε το κύριο πεδίο της μάχης. Οι μουσουλμάνοι υπέστησαν βαριές απώλειες. Ο ίδιος ο Προφήτης τραυματίστηκε. Ένας από τους πιο κοντινούς του ανθρώπους, ο θεός του Χάμζα, σκοτώθηκε. Το πτώμα του Χάμζα ακρωτηριάστηκε και η Χιντ, σύζυγος του ηγέτη της Μέκκας Άμπου Σουφιάν, μάζησε τελετουργικά το συκώτι του Χάμζα εν είδει εκδίκησης για τον θάνατο του πατέρα της, του γιου της, του αδελφού της και του θείου της, οι οποίοι είχαν όλοι σκοτωθεί στο Μπαντρ.

Η ήττα κατέδειξε παράλληλα ότι η ηγετική θέση του Μωάμεθ δεν ήταν ακόμη αδιαμφισβήτητη. Μια μεγάλη ομάδα μονάφικουν, υπό τον Αμπντάλλαχ μπιν Ουμπάι, φύλαρχο στη Μεδίνα, ο οποίος φιλοδοξούσε να κυριαρχήσει στην όαση και εποφθαλιμούσε την εξέχουσα θέση που είχε αποκτήσει ο Μωάμεθ, τον εγκατέλειψε πριν από τη μάχη. Την ίδια στιγμή, τόσο οι εβραϊκές όσο και οι άλλες φυλές είχαν παραμείνει ουδέτερες. Μπορεί βέβαια σε εκείνο το χρονικό σημείο ο Μωάμεθ να μην είχε παγιώσει τον έλεγχό του στη Μεδίνα, ήταν ωστόσο σε θέση να διασφαλίσει ότι το Ουχούντ θα ήταν απλώς ένα

πισωγύρισμα· η ήττα τον εξώθησε να εντείνει τις προσπάθειές του για επέκταση της εξουσίας του.

Οι εβραϊκές φυλές τον έφεραν αντιμέτωπο και με ένα ακόμη πρόβλημα: αμφισβήτησαν τη θέση του ως αγγελιαφόρου του Θεού, και υποστήριξαν ότι η αλήθεια βρίσκεται στις δικές τους γραφές και όχι στο Κοράνι. Σε ιδεολογικό επίπεδο, τούτο καθιστούσε τις εβραϊκές φυλές τον πιο επικίνδυνο αντίπαλό του. Μία από αυτές, οι αργυροχόοι του Μπανού Καϊνουκά, είχαν ήδη εξοριστεί μετά τη Μάχη του Μπαντρ. Ο Μωάμεθ κινήθηκε τότε ενάντια στην πιο εύπορη εβραϊκή φυλή της όασης, τους Μπανού Ναντίρ, και, κατηγορώντας τους για προδοσία, πολιορκήσε το χωριό τους· τελικά, συμφωνήθηκε να παραδώσουν τα όπλα τους και να φύγουν από την όαση με όσα περιουσιακά στοιχεία μπορούσαν να πάρουν μαζί τους. Η πολιορκία των Μπανού Ναντίρ κατέδειξε την αδύναμη θέση του Αμπντάλλαχ μπιν Ουμπάι: παρ' ότι όφειλε να τους έχει προστατεύσει, εντούτοις, όπως αποδείχθηκε, δεν ήταν αρκετά ισχυρός για να αμφισβητήσει τον Μωάμεθ. Συνεπώς, η αποχώρηση της εβραϊκής φυλής συνιστούσε μια ταπείνωση για τον ίδιο και ένα ακόμη σημαντικό βήμα προς την παγίωση της εξουσίας του Μωάμεθ στη Μεδίνα.

Οι Κουραϊσίτες επιχειρήσαν τότε να καταστρέψουν μια για πάντα τον Μωάμεθ: συγκέντρωσαν στρατό κατά πολύ μεγαλύτερο από αυτόν που πολέμησε στο Ουχούντ, στον οποίο θα συμμετείχαν ισχυρές συνομοσπονδίες φυλών. Αντί να βγουν εκτός των ορίων της όασης και να διακινδυνεύσουν μια ήττα εξαιτίας της αριθμητικής υπεροχής των αντιπάλων, αυτή τη φορά οι υπερασπιστές της Μεδίνας προτίμησαν να οχυρώσουν την όασή τους σκάβοντας περιμετρικά μια τάφρο σε όσα σημεία δεν υπήρχαν τείχη ή ρεύματα λάβας αδιαπέραστα από το ιππικό. Η πολιορκία που ακολούθησε έμεινε γνωστή ως η Μάχη της Τάφρου. Σύντομα τα εφόδια του στρατού της Μέκκας άρχισαν να λιγοστεύουν. Κι όταν οι Βεδουίνοι σύμμαχοί τους

αποχώρησαν, δεν είχαν άλλη επιλογή από το να επιστρέψουν στη Μέκκα.

Ο Μωάμεθ προέβη τότε στις τελικές του ενέργειες προκειμένου να εδραιώσει την εξουσία του στη Μεδίνα. Οι Μπανού Κουράιζα, η τρίτη από τις εβραϊκές φυλές στην όαση, είχαν συνωμοτήσει με τη Μέκκα ώστε να ξεσηκωθούν κατά τη διάρκεια της πολιορκίας και να επιτεθούν στα μετόπισθεν των μουσουλμάνων. Ο Μωάμεθ ανέθεσε την απόφαση για το τι θα τους συμβεί στον Σαάντ μπιν Μουάδ, ηγέτη των άνσαρ, ο οποίος είχε τραυματιστεί σοβαρά στη Μάχη της Τάφρου και αργότερα θα υπέκυπτε στα τραύματά του. Ο Σαάντ διέταξε να εκτελεστούν οι ενήλικοι άνδρες της φυλής και να αιχμαλωτιστούν τα γυναικόπαιδα. Υπό την αδιαμφισβήτητη ηγεσία του Μωάμεθ, η Μεδίνα είχε πλέον γίνει τουλάχιστον εξίσου ισχυρή με τη Μέκκα. Ο εμπορικός δρόμος των Κουραϊσιτών προς τη Συρία βρισκόταν στο έλεός του, με αποτέλεσμα η Μεδίνα να συναγωνίζεται τη Μέκκα στο εμπόριο με τη Συρία. Απεσταλμένοι του Μωάμεθ σύναψαν συμφωνίες με φυλές στην περιοχή ανάμεσα στη Μεδίνα και τη Μεγάλη Συρία, και επιδίωξαν συμμαχίες με φυλές στην περιοχή ανάμεσα στη Μεδίνα και τη Μέκκα.

Προκειμένου να επιτύχει την τελική υποταγή της Μέκκας, ο Μωάμεθ επιστράτευσε τη μεγαλοφυχία του συνδυασμένη με λεπτούς διπλωματικούς χειρισμούς. Ανακοίνωσε την πρόθεσή του να οδηγήσει τους οπαδούς του σε προσκύνημα στο ιερό της, γεγονός το οποίο θορύβησε τους Κουραϊσίτες επειδή κάτι τέτοιο ουσιαστικά θα απαιτούσε να του επιτρέψουν να οδηγήσει ένα μουσουλμανικό στράτευμα μέσα στην πόλη. Εντέλει επιτεύχθηκε συμβιβασμός στη Χουνταϊμπίγια, μια περιοχή σε απόσταση περίπου δεκαπέντε χιλιομέτρων από τη Μέκκα, όπου είχαν σταθμεύσει ο Μωάμεθ και οι οπαδοί του. Εκεί συμφωνήθηκε να υπάρξει ανακωχή για τα επόμενα δέκα χρόνια, και προγραμματίστηκε οι μουσουλμάνοι να μην πάνε

στη Μέκκα για προσκύνημα την ίδια χρονιά αλλά την επόμενη. Ενώσω οι μουσουλμάνοι θα πραγματοποιούσαν το προσκύνημά τους, οι κάτοικοι θα εκκένωναν την πόλη για τρεις μέρες, ώστε να εξασφαλιστεί ότι δεν θα προκληθεί αναταραχή. Τελικά το προσκύνημα πραγματοποιήθηκε χωρίς κανένα απρόοπτο· οι μουσουλμάνοι κατόπιν επέστρεψαν στη Μεδίνα και οι κάτοικοι της Μέκκας επανήλθαν στην πόλη τους.

Τον Ιανουάριο του 630, πιθανότατα ύστερα από μυστικές διαπραγματεύσεις, ένα μεγάλο στράτευμα υπό την καθοδήγηση του Μωάμεθ κατέφθασε απροειδοποίητα στη Μέκκα, χωρίς να συναντήσει σχεδόν καθόλου αντίσταση. Ο Μωάμεθ εγγυήθηκε για τη ζωή των κατοίκων και την ασφάλεια των περιουσιών τους, ωστόσο ορισμένοι άνδρες που είχαν απαρνηθεί το Ισλάμ και ποιητές που είχαν σατιρίσει τον Προφήτη εκτελέστηκαν. Μόλις βεβαιώθηκαν ότι ο Μωάμεθ δεν θα επιδίωκε εκδίκηση για την αρχική τους εναντίωση, οι κουραϊσίτες έμποροι έσπευσαν να ασπαστούν το Ισλάμ. Με την απομάκρυνση των λατρευτικών ειδώλων από την Κάαμπα και την κατεδάφιση των ιερών στις γειτονικές πόλεις, ο αραβικός πολυθεϊσμός έχασε την ισχύ και την απήχρησή του. Τα πλεονεκτήματα της νέας τάξης πραγμάτων ήταν ολοφάνερα. Μόλις τρεις εβδομάδες μετά την παράδοση της Μέκκας, η φυλή Θακίφ από τη γειτονική Τάιφ συνετρίβη κατά τη διάρκεια προέλασης στην πόλη. Οι Θακίφ, προαιώνιος αντίπαλος των Κουραϊσιτών, ήταν αρκετά ισχυροί και οι Κουραϊσίτες αδυνατούσαν να τους νικήσουν μόνοι τους. Μετά την ένωσή τους όμως με τη Μεδίνα ήταν πλέον σε θέση να το επιτύχουν. Μια νέα —επιτυχημένη— πολιτική τάξη πραγμάτων είχε γεννηθεί. Απεσταλμένοι του Μωάμεθ ταξίδεψαν σε ολόκληρη την Αραβία για να διαδώσουν το μήνυμά του και να εξασφαλίσουν την αφοσίωση των φυλών, κάτι που συνήθως σήμαινε την αποδοχή της νέας θρησκείας. Η μουσουλμανική κοινότητα του Μωάμεθ είχε εξελιχθεί σε κράτος και άρχιζε πλέον να αποκτά

τα χαρακτηριστικά που προσιδιάζουν σε μια πραγματική αυτοκρατορία.

Πλάι στους μουχάτζιρουν και τους άνσαρ εμφανίστηκε τότε μια τρίτη κατηγορία μουσουλμάνων, οι τουλακά (εν.: *τάλικ*), όσοι, δηλαδή, από τους κατοίκους της Μέκκας ασπάστηκαν το Ισλάμ μετά την πτώση της πόλης τους. Σε αυτούς συγκαταλεγόταν και η ηγεσία των Κουραϊσιτών, η οποία τόσο πεισματικά είχε αντιταχθεί στον Μωάμεθ. Ο ηγέτης Άμπου Σουφιάν και η γυναίκα του Χιντ αποτελούν το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα: ο Μωάμεθ τούς συγχώρησε για την αντίστασή τους, έδωσε μάλιστα χάρη στη Χιντ για τον διαμελισμό της σορού του θείου του Χάμζα. Ο Άμπου Σουφιάν έλαβε αξίωμα αντάξιο του κύρους του και έγινε ο επιτετραμμένος του Μωάμεθ στην Υεμένη, ίσως την πλουσιότερη επαρχία της νεοσύστατης μουσουλμανικής αυτοκρατορίας. Η Χιντ ακολούθησε τον μουσουλμανικό στρατό σε μερικές από τις κατακτήσεις του (αποτελούσε παράδοση οι γυναίκες να συνοδεύουν τους άνδρες στον πόλεμο για να τους ενθαρρύνουν να πολεμούν με γενναιότητα), παροτρύνοντας τους άνδρες όπως άλλοτε παρότρυνε τους Κουραϊσίτες, όταν εκείνοι πολεμούσαν εναντίον των μουσουλμάνων στο Ουχούντ.

III

Ο Μωάμεθ πέθανε το 632 μ.Χ., μόλις δύο χρόνια μετά την παράδοση της Μέκκας. Ο θάνατός του επήλθε ειρηνικά, λίγες μόλις μέρες αφότου είχε αρρωστήσει. Ενδέχεται μάλιστα να μην είχε συνειδητοποιήσει ότι η ασθένειά του θα απέβαινε μοιραία, παρά μόνο όταν έφτασε στα τελευταία του.

Η απώλειά του αποτέλεσε ένα βαθύτατα τραυματικό γεγονός για τη μουσουλμανική κοινότητα, καθώς την έφερε αντιμέτωπη με μια άνευ προηγουμένου κρίση. Μετά τον θάνατο του Μωάμεθ, ένας ουδέτερος παρατηρητής εύκολα θα μπορούσε

να καταλήξει στο συμπέρασμα ότι οι πιθανότητες επιβίωσης της νέας θρησκείας και της πολιτείας που είχε εγκαθιδρύσει ο Μωάμεθ ήταν μηδαμινές. Μολονότι είχε αναγνωριστεί ως ο Προφήτης του Θεού στο μεγαλύτερο μέρος της Αραβίας, πολλές από τις φυλές —ειδικά στις περιοχές οι οποίες βρίσκονταν σε κάποια απόσταση από τη Μεδίνα και τη Μέκκα— αντιμετώπιζαν τη σχέση τους μαζί του ως εντελώς προσωπική. Ορισμένες είχαν συμφωνήσει να προσφέρουν στον Προφήτη χρηματικές δωρεές, γνωστές ως *σάντακα*. Αυτοί οι πόροι χρησιμοποιήθηκαν για τη χρηματοδότηση του μουσουλμανικού κράτους, την παροχή βοήθειας στους φτωχούς και για άλλους σκοπούς που σήμερα θα τους χαρακτηρίζαμε φιλανθρωπικούς. Στην πραγματικότητα όμως η καταβολή τους έμοιαζε συχνά περισσότερο με φόρο υποτέλειας σε έναν επικυρίαρχο παρά με εκτέλεση κάποιου θρησκευτικού καθήκοντος. Η φατρία μιας φυλής ενίοτε συμφωνούσε να προβεί στην πληρωμή προκειμένου να αποκτήσει έναν ισχυρό σύμμαχο στον αγώνα της για κυριαρχία έναντι μιας αντίπαλης φατρίας. Ύπήρχαν επίσης φυλές που είχαν συμφωνήσει να πληρώνουν φόρο χωρίς να έχουν αναγνωρίσει τον Μωάμεθ ως Προφήτη, αλλά και χριστιανικές φυλές οι οποίες διατηρούσαν την πίστη τους προβαίνοντας ταυτόχρονα σε μεμονωμένες συμφωνίες μαζί του. Πολλές από αυτές τις κοινωνικές ομάδες σίγουρα δεν θα διάσταζαν να συνάψουν παρόμοιες συμφωνίες με όποιον θα έπαιρνε τη θέση του Προφήτη, στην υποθετική περίπτωση που κάποιος κατόρθωνε να την αναλάβει. Κατά πάσα πιθανότητα, ο νέος ηγέτης της μουσουλμανικής κοινότητας, όποιος κι αν ήταν, θα αντιμετώπιζε ισχυρή αντίσταση όσον αφορά την είσπραξη φόρων και δωρεών. Οι εξεγέρσεις και οι αποσχιστικές απόπειρες ήταν κάτι το αναμενόμενο και ξεκίνησαν αμέσως μόλις διαδόθηκε η είδηση του θανάτου του Προφήτη.

Ας δούμε όμως τι ίσχυε για τους μουσουλμάνους στις περιοχές όπου ο Μωάμεθ είχε κηρύξει —στη Μέκκα, τη Μεδίνα

και σε γειτονικά μέρη— και στις οποίες η νέα θρησκεία ήταν πολύ πιο στέρεα εδραιωμένη. Εδώ ελλόχευε ο κίνδυνος προστριβών μεταξύ διαφορετικών ομάδων εντός της κοινότητας. Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, οι πιο επιφανείς μουσουλμάνοι ήταν όσοι προσηλυτίστηκαν πρώτοι στη Μέκκα και είχαν ακολουθήσει πιστά τον Μωάμεθ σε όλη τη διάρκεια της αποστολής του. Ανήκαν στους μουχάτζιρουν και στη συντριπτική τους πλειονότητα ήταν κάτοικοι της Μέκκας, προερχόμενοι από κάποιο παρακλάδι της κουραϊσιτικής φυλής. Στους μουχάτζιρουν πάντως συγκαταλέγονταν κι εκείνοι που ταξίδεψαν στη Μεδίνα από άλλα μέρη της Αραβίας και ένωσαν τις δυνάμεις τους με τον Μωάμεθ μέχρι τη στιγμή της παράδοσης της Μέκκας. Οι Κουραϊσίτες, ωστόσο, δεν ήταν απλώς η φυλή του Προφήτη, αλλά και εκείνη που εκπροσωπούσε την εμπορική ολιγαρχία της Μέκκας, η οποία τόσο σθεναρά του είχε αντιταχθεί.

Οι συνθήκες όμως είχαν πλέον αλλάξει. Η αντίσταση της κουραϊσιτικής ολιγαρχίας της Μέκκας είχε λάβει τέλος. Οι Κουραϊσίτες στο σύνολό τους ένιωθαν υπερήφανοι που ο Προφήτης ήταν ένας από αυτούς· ταυτόχρονα, η φυλή διατηρούσε ακόμα την παραδοσιακή της αίγλη, πλεονέκτημα που θα μπορούσε να αξιοποιηθεί τη δεδομένη χρονική στιγμή προς όφελος της νέας θρησκείας και πολιτείας του Μωάμεθ. Οι ηγέτες και οι επιφανείς άνδρες της Μέκκας ήταν πλούσιοι έμποροι, οι οποίοι διέθεταν μεγαλύτερη πολιτική εμπειρία και ευρύτερη αντίληψη του κόσμου απ' ό,τι οι περισσότεροι από τους άλλους Άραβες, γνώση την οποία είχαν αποκομίσει θητεύοντας στο σκληρό σχολείο του εμπορίου. Οι περισσότεροι από αυτούς είχαν ταξιδέψει στη Μεγάλη Συρία (όπου ορισμένοι είχαν αποκτήσει περιουσία), καθώς και σε άλλες απομακρυσμένες περιοχές. Από τη στιγμή που οι πρώτοι σύντροφοι του Προφήτη ήταν Κουραϊσίτες, δεν θα ήταν δύσκολο να αναζητηθούν ανάμεσά τους υποψήφιοι ηγέτες που θα ήταν αφοσιωμένοι

μουσουλμάνοι και παράλληλα θα ικανοποιούσαν την προαναφερθείσα φυλετική υπερηφάνεια.

Υπήρχε όμως και μια σημαντική μερίδα μουσουλμάνων που δεν ήταν Κουραϊσίτες. Τούτοι ήταν οι άνσαρ της Μεδίνας, οι οποίοι, όπως και οι μουχάτζιρουν, διακρίνονταν για την αφοσίωσή τους στη νέα θρησκεία. Τα τρία τέταρτα των μουσουλμάνων πολεμιστών στο Μπαντρ ήταν άνσαρ και μονάχα το ένα τέταρτο μουχάτζιρουν.² Οι άνσαρ μάλιστα υπέστησαν πολύ πιο βαριές απώλειες: εβδομήντα από αυτούς σκοτώθηκαν, ενώ οι μουχάτζιρουν έχασαν μόλις τέσσερις πολεμιστές.³ Παρ' ότι πρόθεση του Μωάμεθ ήταν να αντιμετωπίσει τους άνσαρ και τους μουχάτζιρουν με τον ίδιο τρόπο, φαίνεται εντούτοις ότι λίγοι άνσαρ τοποθετήθηκαν σε ηγετικούς ρόλους από τον ίδιο. Εξίσου ενδιαφέρον είναι και το γεγονός ότι ο Προφήτης ουδέποτε νυμφεύθηκε την κόρη ενός άνσαρ, αν και μελετητές διακρίνουν πολιτικά κίνητρα πίσω από τους περισσότερους —αν όχι όλους— τους γάμους που σύναψε μετά την απώλεια της Χαντίτζα, της πρώτης (και μοναδικής εκείνη την εποχή) γυναίκας του, η οποία είχε πεθάνει δύο χρόνια πριν από την εγίρα. Είναι πολύ πιθανό μάλιστα, η απώλεια της Χαντίτζα, που του προσέφερε ηθική στήριξη και ενθάρρυνση, να βάρυνε καθοριστικά στην απόφασή του να φύγει από τη Μέκκα. Το χάσμα ανάμεσα στους μουχάτζιρουν και τους άνσαρ απειλούσε να διαταράξει τις αρμονικές σχέσεις και τη σταθερότητα στους κόλπους της κοινότητας. Το Κοράνι παρουσιάζει τις δύο ομάδες ως ισάξιες,⁴ ωστόσο απ' ό,τι φαίνεται κρατούσαν μεταξύ τους αποστάσεις και είναι μάλλον ενδεικτικό ότι κατά τα φαινόμενα υπήρχε ελάχιστη ενδογαμία.⁵

Μόλις πληροφορήθηκαν τον θάνατο του Προφήτη, οι άνσαρ συναθροίστηκαν με σκοπό να επιλέξουν έναν ηγέτη από τις δικές τους τάξεις: κάποιον ο οποίος θα ηγούνταν ολόκληρης της κοινότητας ή τουλάχιστον θα ετίθετο επικεφαλής των άνσαρ και ως εκ τούτου θα κυβερνούσε τη Μεδίνα, την πόλη